

אבנים מדברות באגן ים המלח

הגנים הלאומיים ושמורות הטבע באזור ים המלח כוללים בתחומם נכסי טבע ומורשת, המייצגים את עברו של האדם לאורך שנים רבות. במסגרת החלטה של ממשלת ישראל לשקם ולפתח את אגן ים המלח, קיבלה רשות הטבע והגנים את ההזדמנות לשמר ולשקם אתרים אלה. מסע אל העבר בשישה אתרים שבהם נערכו לאחרונה פעולות שימור

כתב: יעקב שקולניק

(על פי ההלכה כלים מסוג קלל אינם מקבלים טומאה) ואריחי אבן המעוטרים בעיטורים גיאומטריים. לדעתו של פרופ' יזהר הירשפלד שחפר במקום, ממצאים אלה מעידים שבית החווה שימש לא רק לפעילות חקלאית תעשייתית אלא גם כאתר נופש כפרי. המכלול התעשייתי שוכן מצפון לבית החווה ולדעת הירשפלד שימש להפקת תמציות בושם האפרסמון. המתקן כלל שני מחדרים מקוריים - אחד שימש כבור איסוף והשני כמקווה טהרה. פרופ' אהוד נצר סבר שבמתקן הפיקו יין או דבש מתמרים ושהמתקן שזוהה כמקווה טהרה שימש לניקוי בריכת ההשריה או להוצאת שאריות הנוזלים מתוכה.

גן לאומי קומראן

שרידי עיר מימי בית שני

קומראן שוכנת במישור הצפוני-מערבי של ים המלח, סמוך לשפך נחל קומראן. במקום התגלו שרידי יישוב שהתקיים בשנים 130-150 לפנה"ס. רוב החוקרים משערים שבמקום התגוררו חברי כת מדבר יהודה, כנראה האיסיים הנוכרים בכתבי ההיסטוריונים יוסף בן מתתיהו, פילון ופליניוס הזקן. המקום קנה לו תהילת עולם בשל מגילות ים המלח שנמצאו במערות סמוכות, מהתגליות הארכיאולוגיות החשובות ביותר שהתגלו בישראל. המגילות הן קטעים מתוך כ-800 ספרים מתקופת בית שני, הכתבים הקדומים ביותר בעברית שהתגלו בארץ ישראל. מהכתבים אפשר

הטיפול ומציין כל התערבות שנעשתה בו. להשלמת התמונה, רשות הטבע והגנים נמצאת בעיצומו של תהליך תכנון לשילוט ולהמחשה של האתרים, שיעצימו את חוויית המבקר ויקנו לו הבנה מעמיקה יותר של ערכי התרבות המרשימים הטמונים באבנים הדוממות. להלן שישה מהאתרים שבהם נערכו לאחרונה פעולות שימור.

שמורת טבע עיינות צוקים

חווה מימי בית שני

שמורת טבע עיינות צוקים (עין פשח'ה) היא נווה מדבר השוכן בחוף ים המלח. השמורה מפורסמת בפלגים הזורמים, בבריכות הטבעיות ובבריכת השחייה היפה שבה, בשפע צמחייה ובעולם חי מרתק. מעט מדרום לשער השמורה נמצאים שרידי חווה חקלאית ששגשה בתקופה החשמונאית, דוגמה לשורה של חוות ומתקנים חקלאיים שהתקיימו בתקופה זו לאורך חופי ים המלח. החווה התקיימה בין המאה הראשונה לפנה"ס למאה הראשונה לספירה וכללה וילת קומתיים, מכלאת צאן ומתקן תעשייתי להפקת בושם האפרסמון או לייצור יין ודבש תמרים. החווה פעלה זמן קצר יחסית מכיוון שנהרסה במרד הגדול (70-66 לספירה). המקום יושב אחר המרד אך ננטש סופית במהלך מרד בר כוכבא (135-132 לספירה). מכלאות הצאן חרבו בעת סלילת כביש ים המלח. בחווה נמצאו אגן אבן גדול מטיפוס קלל

אגן ים המלח מציג אתרי מורשת מהמפורסמים ביותר בישראל. השמות מצדה וקומראן מוכרים היטב לא רק לתושבי הארץ, אלא גם לכל אדם ששמע מעט על ישראל. עם זאת, כדי לקבל תמונה מלאה על עברו של אזור, יש לחקור, לשמר ולהציג לציבור את מכלול האתרים במרחב ולא רק את אלה שהפכו לאטרקציות תיירותיות.

ב-12 בפברואר 2012 קיבלה ממשלת ישראל החלטה לשקם ולפתח את אגן ים המלח. החלטה זו העניקה לרשות הטבע והגנים הזדמנות לטפל בנכסי הטבע והמורשת שבתחומי הגנים הלאומיים ושמורות הטבע באזור, המייצגים את עברו של האדם מהתקופות הפרהיסטוריות ועד ימינו אנו.

עבודות השימור בוצעו ברובן על ידי צוותי שימור מקצועיים של רשות הטבע והגנים, בראשותה של אורית בורטניק, ממונת שימור במחוז דרום, בשיתוף עם צוותי שימור חיצוניים. צוות שימור מרשות העתיקות טיפל במצד קדרון (חורבת מזין). עבודות השימור באתרים שיתוארו ברשימה זו כללו טיפול פיזי באתר כגון השלמת אבנים שנפלו מקירות, ייצוב קירות, ניקוי צמחייה שמערערת את המבנים, הכנה לקראת פעולות שימור עתידיות והכשרת האתר לביקור קהל. העבודות נעשו תוך כדי שמירה על הסביבה והתערבות מזערית בה, ובשיטות הבנייה המקוריות, כדי לשמר ככל האפשר את החומר המקורי. לכל אתר הוכן תיק תיעוד המתאר בפירוט את מצבו לפני

אגן ים המלח מציג אתרי מורשת חשובים רבים צילום דורון ניסים

טחנת הקמח בשמורת הטבע עין גדי. בעתיד אפשר יהיה להפעיל אותה כבעבר הודות להשתמרות הטובה של חלקי הטחנה צילום אורית בורטניק

ללמוד, בין השאר, על אורח החיים הסגפני שפיתחו תושבי קומראן ועל הלך הרוח המשיחי שלהם. עם הכתבים התגלה גם הטקסט השלם של ספר ישעיהו. עבודות השימור שנעשו באתר כוללות גם הקמת שביל נגיש לאנשים עם מוגבלויות, העובר במכלולי המבנים שנחשפו במקום, המעידים על מסגרת חיים שיתופית של יישוב שכולם בו גברים. השביל הנגיש עובר בין חדרים מיוחדים לאסיפות, חדר אוכל מרכזי שבו נערכו סעודות טקסיות, שרידי מטבח, מגדל שמירה מרכזי, חדר ובו שולחנות כתיבה וקסטות דיו, בתי מלאכה לכלים ואורווה. במיוחד בולט המספר הרב של מקוואות הטהרה במקום. בקומראן התגלה גם בית קברות שבו נכרו על פי הערכות כ־1,200 קברים. באולם מיוחד מוצג סרט הממחיש את אורח החיים בקומראן.

מצד קדרון (חורבת מזין)

מעגן ספינות מהתקופה החשמונאית

מצד קדרון הוא מעגן מבוצר – אתר ארכיאולוגי ייחודי המעיד שים המלח שימש בתקופה החשמונאית עורק תחבורה בין יהודה למואב. האתר נמצא אמנם מחוץ לגדר שמורת טבע עינות צוקים,

קרניים וביניהן הכיתוב "יהונתן המלך". ייתכן שהמטבעות מסמלים את פעילותו של המלך בים המלח. הארכיאולוג פסח בר־אדון, שחפר במקום, הציע לזהות את המקום עם מְדִין, עיר בנחלת שבט יהודה (יהושע טו סא) ועם המצודה שאבטחה את צומת הדרכים שקישרו את עבר הירדן עם הדרכים הראשיות שעברו ברמת המדבר. המצודה, להערכתו, נבנתה בימי עוזיהו, מלך יהודה (מלך בשנים 733–769 לפנה"ס) וננטשה עם חורבן הבית הראשון. בתקופה החשמונאית הורחב המבנה ושימש כמעגן לסירות שחצו את ים המלח וגם אפשרו לעקוף את ראש צוקים (ראס פשח'ה), שצנח אז כקיר תלול אל הים. הארכיאולוג פרופ' אהוד נצר, טוען שבמצד קדרון שכן מבנה מלכותי מפואר, שנבנה בימיו של אלכסנדר ינאי ויועד לאחסון ספינות פאר, ששימשו להפלגה מלכותית בין אתרי ים המלח.

שמורת טבע עין גדי

מקדש, מצודה וטחנת קמח

שמורת עין גדי ידועה במעיינות, בנחלים ובטבע הנהדר שבה. אין פלא שבני אדם נמשכו למקום מאז שחר ההיסטוריה והותירו בו אתרי עבר חשובים. פעולות השימור שנעשו לאחרונה בעין גדי התמקדו במקדש הכלקוליתי, במצד ערוגות ובטחנת הקמח הממלוכית. **המקדש הכלקוליתי**: התקופה הכלקוליתית (3300–4500 לפנה"ס) מציינת תרבות מרתקת בארץ ישראל, שהניבה ממצאים ייחודיים. אחד מהם הוא המקדש הכלקוליתי שבעין גדי, אתר יחיד במינו בישראל ואולי גם במזרח התיכון כולו. המקדש הכלקוליתי שוכן בראש מדרגה הררית, כ־150 מטר ממעיין עין גדי. הארכיאולוגים יוחנן אהרוני ויוסף נווה חפרו במקדש בשנת 1957 וחשפו מתחם ובו ארבעה מבנים המחוברים ביניהם בחומת אבן שסוגרת חצר מרכזית. הנדבכים התחתונים של המבנים נבנו מאבן מקומית והעליונים מלבני בוץ. לא נמצאו שרידי יישוב מהתקופה הכלקוליתית ליד עין גדי ולפיכך יש להניח שהיה זה מקדש שאנשים עלו

אליו לרגל מרחוק. המקדש נמצא ריק מחפצים והחוקרים מניחים ש־424 הכלים המדהימים מהתקופה הכלקוליתית, שנמצאו במערת המטמון שבנחל משמר, הם חפצי המקדש הזה. **מצד ערוגות**: מצד ערוגות שוכן בלב האזור החקלאי של נווה עין גדי והוא מייצג את שיאו של השגשוג הכלכלי של ההתיישבות היהודית הקדומה במקום. המצד הוא אתר ייחודי מבחינה אדריכלית ומבחינת תפקודו. המצד חולש על אזור המוקף טרסות חקלאיות, שבהן גידלו כנראה את שיחי האפרסמון. הוא נבנה במאה השלישית לספירה כמבנה תעשייתי לייצור בושם אפרסמון ולאחסונו. אופיו המבוצר של המבנה מתבטא בחזיתו, שנבנתה באופן המקשה את הכניסה אליו. בפתח הצר, שבו הותקנו שלוש דלתות, יכול לעבור רק אדם אחד. אחת הדלתות היא אבן גולל, שאפשר לחסום באמצעותה את הפתח.

טחנת הקמח: בתקופה הממלוכית (מאות 14–13) התקיים בעין גדי כפר קטן וליד מעיין עין גדי נבנתה טחנת קמח. בתום תקופה זו ננטשה ההתיישבות בעין גדי. במאה ה־19 התגוררו בעין גדי, בעונות החורף, בדואים משבט רשיידה, שגידלו במקום ירקות. הפעולות לשימור הטחנה כללו, בין היתר, ייצוב קירות, השלמת אבנים חסרות, וחזיקו שרידי אמת המים. בעתיד ישוחזרו חדר הגלגל ואמת המים ואפשר יהיה להפעיל את הטחנה כבעבר. אתר נוסף חשוב הוא בית הכנסת העתיק והיישוב שנחשף מצפון לו, שנמצא בתהליך תכנון שבסופו יתבצע פרויקט שימור, שיקום, שחזור והמחשה.

גן לאומי מצדה

מחנה מצור רומי

כשלוש שנים לאחר דיכוי המרד הראשון (הגדול) נגד הרומאים, השתלטה קבוצה אחרונה של מורדים יהודים על מצדה. טיטוס החליט לחסל את קן המורדים האחרון ויהי מה. בגלל התנאים הטופוגרפיים הקשים, נמנע הצבא הרומי מהסתערות ישירה על מצדה ובמקום זאת בנה מערך מצור גדול שכלל שמונה מחנות מסביב להר ודייק שמחבר ביניהם. במצור השתתפו לפחות 8,000 חיילים מלבד

חורבת מזין במצד קדרון. אפשר להבחין ברמפה שאליה נכנסו הסירות ועגנו בה צילום אורית בורטניק

מחנה רומי במצדה. מחנה א' הוא היחיד שנחפר באופן יסודי ואף שוחזר בחלקו צילום אורית בורטניק

בית חווה להפקת דבש תמרים. האתר נהרס בימי המרד הראשון, ננטש ויושב מחדש בתקופה הרומית המאוחרת והיה פעיל עד לראשית התקופה המוסלמית (המאה השמינית). בנווה בוקק נמצאו כמה מכלולי בנייה: מגדל משלחי התקופה החשמונאית, בית מלאכה לייצור בושם או דבש תמרים מהתקופה ההרודיאנית ומצד מהתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית. במקום התגלו גם שתי מערכות מים מהתקופות הרומית והביזנטית ובהן אמות מים, בריכות אגירה למי נחל בוקק, בית מעיין בעין נואית, אמת המים של עין נואית, מגדל מים לחלוקת מי נואית ומְדִרְגִים חקלאיים (טרסות). המצד נבנה ממזרח לעין נואית. בתקופה החשמונאית הובילה אמת מים את מי המעיין אל השדות שמצפון למבנה. מדרום למצד עובר נחל בוקק, שבו נחשפו שתי בריכות מהתקופה הרומית. הבריכות אגרו מים שזרמו בנחל ומשם הזרימו אותם לשדות.

שמורת טבע עין בוקק

מצד בוקק

מצד בוקק שוכן בלב הנווה ההיסטורי עין בוקק, סמוך לכביש 90 ומעט ממערב לו. ההתיישבות במקום החלה בתקופה החשמונאית, עם הקמתם של מתקני השקיה. מתקופה זו השתמר מגדל שמירה, שהיה מבנה לייצור בושם או